

ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

У статті проаналізовано джерела принципу індивідуального підходу до школярів у навчально-виховному процесі; визначено сутність індивідуального підходу; розкрито погляди провідних зарубіжних і вітчизняних педагогів на проблему індивідуального підходу, а також визначено провідні положення зазначеної проблеми.

Ключові слова: *індивідуальний підхід, особистість, навчально-виховний процес, індивідуальні особливості.*

В статье проанализированы истоки принципа индивидуального подхода к школьникам в учебно-воспитательном процессе; определена сущность индивидуального подхода; раскрыты взгляды ведущих зарубежных и отечественных педагогов на проблему индивидуального подхода, а также определены основные положения указанной проблемы.

Ключевые слова: *индивидуальный подход, личность, учебно-воспитательный процесс, индивидуальные особенности.*

The article we analyzed the origins of the principle of individual approach to students in the educational process, defined the essence of an individual approach, disclosed the views of leading foreign and local teachers' individual approach to the problem and identified the leading position of this problem.

Key words: *individual approach, personality, educational process, the individual features.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення в Україні зростає роль гуманістичного виховання підростаючого покоління. У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Сучасна педагогічна наука для виконання поставлених цілей пропонує широкий вибір методів, прийомів, принципів, засобів, і кожний педагог, обираючи той чи інший метод, засіб, принцип чи підхід, керується не тільки власним досвідом, а й обов'язково орієнтується на

учнівський колектив та кожного учня окремо. Отже, педагог під час вибору засобів, методів та принципів навчально-виховного процесу повинен ґрунтуватися на індивідуальності учня, враховувати особливості його характеру, рівня засвоєння знань тощо. Ми можемо стверджувати, що на сьогодні питання особистісного, індивідуального підходу до вихованців є вагомим, актуальним і нагальним.

Аналіз актуальних досліджень. Варто зазначити, що у багатьох педагогічних посібниках особливого значення надають таким принципам, як: врахування вікових особливостей і здійснення виховання на основі індивідуального підходу.

Психолого-педагогічні дослідження останніх десятиліть (Ю. Бабанський, А. Кірсанов, В. Лозова, Н. Унт) довели, що найважливіше значення має не стільки знання вихователем віку та індивідуальних особливостей, скільки врахування особистих характеристик і можливостей вихованців. Індивідуальний підхід передбачає ґрунтування на індивідуальних якостях. Останні виражають дуже важливі для виховання характеристики – спрямованість особистості, її ціннісні орієнтири, життєві плани, сформовані настанови, домінуючі мотиви діяльності і поведінки. Ні вік, взятий окремо, ні індивідуальні особливості особистості (характер, темперамент, воля), розглянуті ізольовано від зазначених провідних якостей, не забезпечують достатньої основи для індивідуального підходу у процесі виховання.

Мета статті – визначити й узагальнити погляди провідних зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого на питання індивідуального підходу в навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальний підхід є одним з найважливіших принципів навчально-виховного процесу, сутність якого полягає у «вивченні й врахуванні ... індивідуальних і вікових особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей, забезпечення на цій основі підвищення якості його навчальної роботи, всебічного розвитку» [1, с. 235].

Індивідуальний підхід науковці також визначають як «принцип педагогіки, згідно з яким у навчально-виховній роботі з колективом дітей досягається педагогічний вплив на кожну дитину, що ґрунтується на знанні її особистих рис і умов життя» [2].

Зазначимо, що у педагогічному словнику сутність індивідуального підходу визначається як уміле використання різних форм і методів виховного впливу з метою досягнення оптимальних результатів навчально-виховного процесу щодо кожного окремого учня.

Слід наголосити, що індивідуальний підхід – це необхідна умова

ефективності педагогічного процесу, так як будь-який виховний вплив відбувається через індивідуальні особливості кожної особистості. Індивідуальний підхід необхідний кожній дитині, оскільки саме він допомагає навчитися володіти власними емоціями, поведінкою, адекватно оцінювати сильні й корегувати слабкі сторони, допомагає усвідомити власну індивідуальність.

На основі вивчення, аналізу й узагальнення науково-педагогічної й методичної літератури можна стверджувати, що принцип індивідуального підходу висуває до вихователя певні вимоги і тим самим формує його обов'язки. Так, принцип індивідуального підходу у вихованні потребує, щоб вихователь:

- постійно вивчав та добре знав індивідуальні особливості темпераменту, риси характеру, погляди, смаки, звички своїх вихованців;
- умів діагностувати і знав реальний рівень сформованості таких важливих особистісних якостей, як образ мислення, мотиви, інтереси, спрямованість особистості, ставлення до життя, праці та ін.;
- постійно залучав кожного вихованця до посиленої для нього і щораз складнішої діяльності, що забезпечує прогресивний розвиток особистості;
- своєчасно виявляв і усував причини, які можуть перешкодити досягненню мети, а якщо ці причини не вдалося своєчасно виявити та позбавитися їх – оперативно змінював тактику виховання залежно від нових умов та обставин;
- максимально ґрунтувався на власній активності особистості;
- поєднував виховання із самовихованням особистості;
- розвивав самостійність, ініціативу, самодіяльність вихованців, не стільки керував, скільки вмів організувати і спрямовувати діяльність, яка забезпечувала б успіх.

Комплексне здійснення цих вимог усуває спрощеність вікового та індивідуального підходів, зобов'язує вихователя враховувати не поверхневий, а глибинний розвиток процесів, ґрунтуватися на закономірностях причинно-наслідкових відношень.

Проблемі індивідуального підходу у вихованні й навчанні підрастаючого покоління вагомого значення надавали представники прогресивної зарубіжної і вітчизняної педагогіки. Так, уже в педагогічній системі видатного чеського педагога Я. Коменського були чітко сформульовані положення про те, що весь процес навчання і виховання дітей необхідно будувати з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей і виявляти ці особливості шляхом систематичних спостережень. Так, у своїй фундаментальній праці «Велика дидактика» Я. Коменський зазначав, що всі учні мають різні можливості: «в одних

можливості гострі, інших – тупі, в одних – гнучкі й піддатливі, в інших – тверді й уперті, одні прагнуть до знань, інші – до механічної праці» [3, с. 121]. Педагог виокремлює на основі індивідуального підходу шість типів учнів:

- з гострим розумом, прагнуть до знань, допитливі й піддатливі;
- з гострим розумом, але повільні, хоча і слухняні;
- з гострим розумом, але невгамовні й уперті;
- слухняні й допитливі, але повільні та мляві;
- тупі, байдужі;
- тупі із зіпсованою і злісною натурою.

Вивчення історико-педагогічних матеріалів дає змогу стверджувати, що питання індивідуального підходу протягом усієї історії розвитку людства залишалося актуальним. Так «учитель німецьких учителів», прибічник народної національної школи А. Дістервег приділяв обліку індивідуальних особливостей учня особливу увагу. Він вимагав від учителя особливої уваги, ретельного спостереження за учнем, глибокого усвідомлення законів його розвитку. Незнання цих законів, за переконанням А. Дістервега, було педагогічною необізнаністю, небажання їх вивчати – педагогічним невіглаством, небажання їх ураховувати – педагогічним варварством.

Принципи навчання, розроблені Я. Коменським, стали основними для розробки дидактичних принципів інших педагогів і науковців. Базуючись на основних положеннях індивідуального підходу до дітей визначного чеського педагога, А. Дістервег сформулював 33 дидактичних правила, які розбив на чотири великі групи за джерелом викладацької діяльності. З огляду на досліджувану проблему вважаємо за необхідне виокремити такі:

- починай навчати, виходячи з рівня розвитку учня, і продовжуй його послідовно, безперервно, без пропусків і ґрунтовно;
- ніколи не вчи того, що учень ще не в змозі засвоїти;
- зважай на індивідуальність своїх учнів [4].

Майстром індивідуального підходу до учнів був В. Сухомлинський. Одним із основних положень у системі його поглядів на сутність навчально-виховного процесу є положення про неповторність кожної дитини. Саме це положення є основою теорії індивідуального підходу, оскільки в його основі – положення про дитину як найвищу цінність і, відповідно, головного суб'єкта навчально-виховного процесу.

Ретельне вивчення й ґрунтовний аналіз науково-педагогічної спадщини В. Сухомлинського дає нам змогу виокремити сформульовані ним так звані «заповіді» індивідуального підходу, а саме:

- 1) розумові сили й здібності дітей не однакові;
- 2) немає абстрактного учня, до якого було б можливо застосовувати

всі закономірності процесів навчання й виховання; учень завжди індивідуальний, своєрідний;

3) немає єдиних для всіх школярів передумов успіху в навчанні;

4) важливо виокремити, на що здатен кожен учень в даний момент навчальної діяльності;

5) важливо визначити, як розвиваються його розумові здібності в подальшому;

6) не слід вимагати від учня неможливого;

7) необхідно правильно визначити, яким шляхом, з якими уповільненнями й труднощами кожен учень може підійти до рівня, передбаченого програмою;

8) як конкретно реалізувати програму в розумовій праці кожного учня;

9) розкрити сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці;

10) «запрягти» в посильну розумову працю пустунів;

11) визначити індивідуальну стежку успіху в навчанні й розумовій праці кожного школяра. Берегти цю стежку й вогник бажання бути гарним [5].

Щодо першої «заповіді» про нерівність розумових здібностей дітей вважаємо за необхідне звернути увагу й на той факт, що В. Сухомлинський дуже переймався цією проблемою. Так, він зазначав, що навчання й виховання дітей із високими розумовими здібностями не викликає особливих труднощів. Упоратися з цим завданням можна, на думку В. Сухомлинського, лише за умови використання в навчально-виховному процесі особливих заходів, тонкого й делікатного індивідуального підходу. Також педагог наголошував у праці «Павлівська середня школа», що «з учнями, які з трудом опановують знання, ми проводимо копітку індивідуальну роботу. Розвиваючи індивідуальні нахили цих учнів, ми добиваємося, щоб кожний з них досяг успіху, якщо не в навчанні, то в праці. Цей успіх стає моральною підтримкою, яка надихає учня на подолання труднощів у навчанні» [6].

Сутність методики такої виховної роботи В. Сухомлинський розкривав у багатьох працях. Так, у роботі «Духовний світ школяра» він стверджував: «Вихованці, які зазнавали труднощів у своїй розумовій діяльності, часто виконували спеціально підібрані для них види роботи. Вправи, необхідні для закріплення й розвитку знань, давалися їм з таким розрахунком, щоб теоретичний матеріал осмислювався поступово, за складовими частинами і елементами» [7].

Величезного значення В. Сухомлинський надавав моральному аспектові виховання дітей зі зниженою здатністю до навчання: «Головне, – зазначав він у праці «Проблеми виховання всебічно

розвиненої особистості», – не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», ... не притупити у них почуття честі й гідності... Не їхня провина, що вони приходять у школу кволими, слабкими, з недостатньо розвинутою здатністю до розумової праці. Гуманну місію школи і педагога ми вбачаємо в тому, щоб врятувати цих дітей, увести їх у світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими» [7, с. 85 – 86]. Основними умовами навчання й виховання дітей із уповільненим розумовим розвитком, на думку педагога, є віра в дитину і могутню силу виховання: «Немає людини, в якій унаслідок умілої виховної роботи не розкрився б самотутній талант, немає сфери діяльності, в якій людська індивідуальність не досягла б розквіту...» [6, с. 170].

Проте індивідуальний підхід дуже ефективний для навчання й виховання всіх дітей без винятку, і з високими розумовими здібностями, і зі зниженою здатністю до навчання. В. Сухомлинський у праці «Сто порад учителів» зазначав, що «мистецтво й майстерність навчання й виховання полягає в тому, щоб розкривши сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці. А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація – і в змісті розумової праці (в характері завдань), і в часі. Досвідчений педагог дає одному учневі дві, три, а то й чотири задачі на урок, іншому ж – тільки одну. Один одержує складнішу задачу, інший – простішу» [8]. Зазначимо, що за умов такого підходу всі учні просуваються вперед – одні швидше, інші – повільніше.

Прикладом ефективного методу навчання, що враховує нерівність розумових здібностей учнів, є поділ класу на групи відповідно до розумових здібностей, наведений В. Сухомлинським у праці «Сто порад учителів». У першу групу зібрані найпідготовленіші діти, які легко й без допомоги вчителя вирішують будь-які задачі. Для цієї групи вчитель має добирати, крім програмних, і такі задачі, що виходять за межі програми, щоб не знижувати рівень розумового напруження. У другу групу входять учні з меншими, порівняно із першою групою, розумовими здібностями. Вони успішно й без допомоги вчителя вирішують програмні задачі, доповнюючи нестаток здібностей працьовитістю й посидючістю. Третю групу складають учні, які без допомоги справляються із задачами середньої складності, але для вирішення складних задач потребують допомоги вчителя. До четвертої групи належать учні із уповільненою роботою мозку. Вони постійно потребують допомоги вчителя й дуже повільно опановують програму середньої складності, але їх ні в якому разі не можна квапити. І, нарешті, п'яту групу складають учні, які і з допомогою вчителя не можуть впоратися із задачами середньої складності. Вчитель має добирати для них задачі такої складності, які вони у змозі вирішити. Такий підхід, на думку

В. Сухомлинського, «дає дитині радість, яку ні з чим не порівняти, почуття гордості, упевненості в своїх силах» [9]. При цьому також необхідно зауважити, що склад означених груп не є постійним, із розвитком здібностей учні вільно можуть переходити у вищу за рівнем складності навчання групи.

Індивідуалізація навчально-виховного процесу – це і є навчання й виховання кожного учня за індивідуальним планом. «Досвід переконує, – наголошує В. Сухомлинський у статті «Народний учитель», – якщо в школі, скажімо, шістсот учнів, то це означає, треба шукати шістсот індивідуальних стежок» [9, с. 247].

Як бачимо, справа це дуже складна, оскільки потребує вивчення й розкриття індивідуальних здібностей і нахилів кожного учня. «Своєчасно знайти, виховати й розвинути задатки здібностей у своїх вихованців, своєчасно розпізнати в кожному його покликання, – відзначав В. Сухомлинський, – це завдання стає тепер найголовнішим у системі навчально-виховної роботи» [9, с. 123]. І найголовнішим у вирішенні цього завдання, за переконанням педагога, є те, щоб «помітити в кожній дитині її найсильнішу сторону, знайти в ній ту «золоту жилку», від якої починається розвиток індивідуальності, добитися того, щоб дитина досягла видатних для свого віку успіхів у тій справі, яка найбільш яскраво виявляє, розкриває її природні задатки» [6, с. 19].

Розкриваючи суть індивідуального, диференційованого підходу до навчання й виховання учнів, В. Сухомлинський постійно використовує поняття «особистість дитини», наголошує на тому, що необхідно розвивати й плекати в дитині почуття людської гідності. Це завдання В. Сухомлинський уважав одним із найскладніших і найвідповідальніших завдань педагога і, враховуючи, як часто вживається поняття «людська гідність» у його працях, надавав йому дуже великого значення.

Поважне ставлення до людської гідності, людської особистості учня є, за словами В. Сухомлинського, найважливішим педагогічним інструментом, оскільки дає змогу зберегти всі гарні людські якості, що були закладені у дитини від народження – доброту, людяність, невгамовність, і не дає змоги розвинути поганим – безвольній і мовчазній покірності, безсердечності, жорстокості. Кінцевою метою такого підходу є, за словами В. Сухомлинського, творити дуже ніжну, тонку річ: «бажання бути хорошим, стати сьогодні кращим, ніж був учора» [7, с. 121].

Виховується бажання бути хорошим багатьма способами: «красою, людяністю, добротою, чуйністю; на прикладі педагогів і батьків; правдою; повчанням; через подолання труднощів та ін. Але, насамперед, радістю... Життєвий шлях від дитинства до отроцтва має бути шляхом радості, бадьорості», – зазначає В. Сухомлинський у праці «Духовний шлях

школяра» [8, с. 64].

У талановитих дітей успіхи в навчанні можуть породжувати почуття запаморочення, зазнайство. Щодо цього В. Сухомлинський рекомендував учителям «... уміло вести підлітка шляхом подолання труднощів» [7, с. 92].

Навчання – це важка розумова праця, і щоб ця праця була успішною, вона має бути цікавою, бажаною для учнів. Причому цікавим може бути не тільки предмет, а й спосіб пізнання. Одним із найефективніших способів пізнання, наголошує В. Сухомлинський у статті «Розумова праця і зв'язок школи з життям», є дослідницький підхід до предмета вивчення. Саме шкільна пошуково-дослідна діяльність – один із аспектів самостійного здобування знань учнями, якому В. Сухомлинський надавав великого значення.

Також слід наголосити, що визначний педагог важливим чинником ефективності навчання вважав людяність, любов, доброту, чуйність, сердечність, тактовність до учнів. З огляду на це, В. Сухомлинський сформулював вимоги до особистих якостей педагога:

- любов до власної справи;
- висока кваліфікація;
- високі моральні якості;
- творчий підхід до навчально-виховного процесу.

Індивідуальний підхід позитивно впливає на формування особи кожної дитини за умови, якщо він здійснюється в певній послідовності і системі як безперервний, чітко організований процес.

Прийоми і методи індивідуального підходу не є специфічними, вони загальнопедагогічні. Творча задача вихователя – відібрати із загального арсеналу засобів ті, які найбільш дієві в конкретній ситуації, відповідають індивідуальним особливостям дитини.

Під час проведення індивідуальної роботи в процесі різної дитячої діяльності педагог постійно повинен ґрунтуватися на колективі, колективних зв'язках дітей усередині групи. Колектив є тією силою, яка укріплює в дитині суспільні початки. Неможливо виховати поза спілкуванням з колективом такі якості, як доброзичливість, відчуття взаємодопомоги, відповідальності за загальну справу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі вищезазначеного можливо дійти висновку, що для подолання труднощів та вирішення нагальних питань навчально-виховного процесу сучасної школи добрим помічником стають праці визначних науковців і просвітян минулого.

Також уважаємо за необхідне наголосити й на тому, що у сучасній педагогічній науці й практиці виникла необхідність уведення поняття

«особистісний підхід», що має багато спільного з індивідуальним підходом. Так, ще В. Сухомлинський, розкриваючи суть індивідуального, диференційованого підходу до навчання й виховання учнів, постійно використовував поняття «особистість дитини». У своїх працях він вживав словосполучення «колектив і особистість», «людська особистість», «підростаюча особистість», «всебічно розвинена особистість» та ін. Отже, вищезазначене питання є досить актуальним і ми плануємо дослідити його у подальших наукових пошуках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К., 1997. – С 143.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика / Я.А. Коменский / Пер. А. Щепинского. – СПб.: Типография Э. Арнольда, 1893. – 326 с.
3. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей / А. Дистервег // Народное образование. – 2001. №1. – С. 249.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський – Т.2. – К, 1979. – С. 467 – 468.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський – Т.4. – К, 1980. – С. 28.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський – Т.1. – К, 1979. – С. 331.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський – Т.2. – К, 1979. – С. 437 – 438.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський – Т.5. – К, 1980. – С. 589.